

spelen andere factoren, zoals de kwaliteit van de verhandelde kunstwerken misschien ook een rol?

Art market and connoisseurschap is een interessant boek over verschillende elementen van connoisseurschap en vult daarmee een lacune in de kunsthistorische literatuur. Maar hoewel enkele bijdragen in deze bundel knap gebruik maken van sociaal-economische methoden, had de bundel als geheel baat kunnen hebben bij het gebruik van economisch-historische vraagstellingen over de kunstmarkt.

Claartje Rasterhoff

Universiteit Utrecht

Vakgroep Economische en Sociale Geschiedenis

Ilja van Damme, *Verleiden en verkopen. Antwerpse kleinhandelaars en hun klanten in tijden van crisis (ca. 1648 – ca. 1748)* Studies stadsgeschiedenis 2 (Amsterdam: Aksant, 2007) 391 p. ISBN 978905260269.

In de zeventiende en achttiende eeuw trad er onder de hogere en middenstanden in West-Europese steden een ingrijpende verschuiving op in de vraag naar duurzame consumptiegoederen. De traditionele voorkeur voor een relatief beperkt assortiment van degelijke, duurzame en dure producten maakte in hoog tempo plaats voor een zucht naar modieuze artikelen die lichter, minder duurzaam en goedkoper waren, en in een veel breder en voortdurend veranderend assortiment werden geproduceerd. Ilja van Damme analyseert in zijn proefschrift de invloed van dit veranderend consumptiepatroon op de Antwerpse kleinhandel en in het bijzonder de rol die kleinhandelaars zelf in dit proces hebben gespeeld. Hij sluit hierbij aan bij het Engelse onderzoek dat de laatste jaren in de voetsporen van Neil McKendricks *consumer revolution* naar de vroegmoderne detailhandel op gang is. Maar hij deinst er niet voor terug de Angelsaksische literatuur stevig ter discussie te stellen en enkele verfrissend nieuwe hypothesen en verklaringen naar voren te brengen.

In het recente Angelsaksische onderzoek wordt steevast verondersteld dat de opmerkelijke verschuivingen in het stedelijke consumptiepatroon parallel liepen en deels werden veroorzaakt door economische bloei en bevolkingsgroei. Van Damme maakt duidelijk dat die verklaring weinig hout snijdt. Antwerpen beleefde in de zogenaamde 'ongelukseeuw' tussen 1648 en 1748 een periode van aanhoudende crisis, waarbij de luxe nijverheid grotendeels instortte en de stad meer dan dertig procent van haar bevolking verloor. Toch blijkt uit onderzoek van zijn promotor Bruno Blondé dat ook in de Scheldestad de degelijke wandtapijten, Spaanse leren stoelen en de luxe zijden stoffen het aflegden tegen licht behangpapier, met stof beklede biezen stoelen en goedkoop katoen, terwijl ook hier pruiken, snuifdozen, koffie-, thee- en chocolade(-servies) massaal hun intrede deden. Bovendien nam het aantal winkeliers ondanks de enorme bevolkingsafname aanzienlijk toe. Volgens Van Damme valt dit toenemende aantal winkeliers niet te verklaren als een overlevingsstrategie van verpauperde ambachtslieden en lijkt ze evenmin ten koste te zijn gegaan van markten en marskramers. *En passant* biedt hij een nieuwe verklaring voor de ineenstorting van de Antwerpse luxe nijverheid. Behalve het Franse protectionisme, de aanhoudende oorlogen en het falend industriële ondernemerschap van lokale kooplieden, was die volgens hem vooral het gevolg van de veranderende vraag. De Antwerpse welgestelden

verlangden in plaats van luxe nijverheid van eigen bodem steeds meer de modieuze nieuwigheden uit Parijs, en de lokale nijverheid was niet in staat hier creatief op in te spelen.

Als economische bloei en urbanisatie niet op zijn minst noodzakelijke voorwaarden vormden, hoe kan de *consumer revolution* dan worden verklaard? In de voetsporen van McKendrick wordt in de Engelse literatuur vaak verwezen naar winkeliers die met verleidelijke krantenadvertenties, etalages en winkelinterieurs en een nieuw systeem van vaste en zichtbare prijzen hun klanten tot een nieuwe consumptiecultuur zouden hebben bekeerd. Er zou zelfs al in de achttiende eeuw sprake zijn geweest van een heuse *retail revolution*. Van Damme toont dat de verklarende waarde van deze nieuwe verleidingstechnieken voor Antwerpen zeer beperkt is. In de *Gazette van Antwerpen* nam de advertentieruimte en het aantal commerciële advertenties tussen 1700 tot 1750 beduidend toe. Maar dit nieuwe medium werd door de meeste kleinhandelaren nog niet of nauwelijks omarmd; er worden nauwelijks vaste prijzen genoemd en de advertenties zijn eerder gericht op het verstrekken van informatie dan op het verleidelijk aanprijzen van de producten. De presentatie van de meeste winkels aan de straatzijde met open vensters en producten op de stoep bleef vrij traditioneel, en afgezien van een toenemend aantal stoelen, spiegels, schilderijen en hier en daar een volledig ingerichte theesalon bleven de meeste winkelinterieurs vrij sober.

Welke sturende rol kleinhandelaars dan wel in de *consumer revolution* hebben gespeeld, staat centraal in de tweede helft van dit boek. Van Damme beklemtoont dat het achttiende-eeuwse detailhandelssysteem in Antwerpen, net als in voorgaande eeuwen nog altijd primair was gebaseerd op de persoonlijke relatie tussen verkoper en klant. Op basis van procesdossiers en meerseniersarchieven laat hij zien dat kredietwaardigheid, eerlijke prijsstellingen, contacten en expertise onverminderd de basis legden voor de reputatie van de winkelier en het vertrouwen tussen hem en de klant. Sterker nog, Van Damme betoogt dat het belang van de persoonlijke verkooponderhandeling juist in de achttiende eeuw eerder toe- dan afnam. Niet de moderne verleidende retailstrategieën, maar de creatieve aanpassing en intensivering van het traditionele, persoonlijke systeem van loven en bieden alsook een ruimhartiger kredietverlening speelden volgens hem in de *consumer revolution* een cruciale rol. Door in het persoonlijk contact met de klant nadrukkelijker hun persoonlijke expertise in de strijd te gooien en zich als noodzakelijke middelaars te presenteren tussen vraag en aanbod, wisten kleinhandelaars het nieuwe assortiment in het consumptiepatroon van hun klanten te integreren. Zonder een nieuwe monocausale verklaring voor de *consumer revolution* te willen bieden, betoogt Van Damme dat winkeliers met deze creatieve intensivering van traditionele verkooptechnieken de verschuivende consumptiebehoeften voor modieuze en nieuwe producten doorslaggevend hebben versterkt.

In zijn voorwoord beschrijft Van Damme zijn onderzoek als 'een worsteling die, in alle eerlijkheid, nog steeds niet is beslecht'. Inderdaad komt de lezer wel eens niet aan zijn trekken wanneer de auteur bij interessante passages over winkelinterieurs, winkelkaarten of de sociale differentiatie van klanten te snel begint over tijdgebrek, brontechnische problemen en de noodzaak voor vervolgonderzoek. Met name over de adviserende rol van de kleinhandelaar, zo cruciaal in het betoog, zou ik graag meer materiaal hebben willen zien. De procesdossiers die als 'ruggengraat' van de studie worden gepresenteerd blijken in dit opzicht minder relevant dan verwacht. Niettemin, Van Dammes kritiek op de Angelsaksische neiging om de achttiende-eeuwse detailhandel zo modern mogelijk voor te stellen is zeer verfrissend, en de nieuwe dwarsver-

banden, hypotheses en verklaringen die hij presenteert – en die via tijdschriftartikelen in *Business History*, *Continuity and Change* en *Economic History Review* inmiddels ook een breed publiek hebben bereikt – maken zijn boek en de auteur ook internationaal een veelbelovende aanwinst in het veld.

Jan Hein Furnée

Universiteit van Amsterdam

Frans Thuijs, *De ware Jaco. Jacob Frederik Muller, alias Jaco (1690-1718), zijn criminele wereld, zijn berechting en zijn leven na de dood* (Hilversum: Verloren, 2008) 443 p. ISBN 978-90-8704-031-4. Tevens verschenen als proefschrift aan de Vrije Universiteit 2007.

De Amsterdamse volksheld Jaco of 'Sjako', de 'Robin Hood' van Amsterdam, is gebaseerd op een historische persoon, maar daar is ook alles wel mee gezegd. Frans Thuijs, Amsterdammer van geboorte en opgegroeid met verhalen over Jaco, is de mythe nu te lijf gegaan in een lijvig proefschrift, verdedigd aan de Vrije Universiteit. Het proefschrift is een 'criminele biografie', die uiteen valt in een eerste deel waarin de schaarse gegevens over Jaco's leven aan elkaar worden verbonden, een tweede deel dat fungeert als 'criminele kroniek' van Jaco en zijn medeplichtigen, een derde deel gewijd aan het proces tegen Jaco en een vierde deel gewijd aan het *nachleben* van Jaco en zijn opgang als Amsterdamse volksfiguur. Thuijs heeft zijn netten wijd geworpen en op basis van uitvoerig onderzoek in gerechtelijke archieven in Nederland en daarbuiten een minutieuze reconstructie gemaakt van leven, milieu, proces en mythe van Jaco.

Jacob Frederik Muller (1690-1718), alias Jaco, was waarschijnlijk een oorlogsvluchteling uit Oost-Europa die met zijn familie een collectezwendel opzette. Jaco zelf ging het dievenpad op, totdat hij in 1716 werd gearresteerd in Amsterdam. Hij werd ter dood veroordeeld, waartegen hij, uiteindelijk vergeefs, in beroep ging bij het Hof van Holland. In 1718 vond Jaco alsnog de dood onder beulshanden. Als gevolg van zijn handelen werd zelfs een 'Edictum Jacotianum' aangenomen, dat voortaan hoger beroep voor eerder aan den lijve gestraften verbood.

Doordat Thuijs zich heeft geconcentreerd op één specifieke persoon en zaak, die zich overigens over meerdere locaties uitstrekte, heeft zijn onderzoek geresulteerd in een dwarsdoorsnede van de Nederlandse rechtspraak van die dagen, waarmee zijn proefschrift een nuttige aanvulling is op eerder rechtshistorisch onderzoek. Thuijs gebruikt in feite de zaak Jaco om te illustreren hoe die rechtspraak nu eigenlijk werkte, en komt daarbij tot interessante bevindingen. Wetten en verordeningen werden vooral opgevat als richtlijnen die naar gelang de omstandigheden meer of minder konden worden opgevolgd. Zo werd van de regel, dat een doodstraf alleen kon worden opgelegd als er een bekentenis was afgelegd, nog wel eens afgeweken – bijvoorbeeld in het geval van Jaco. Elke stad deed het bovendien anders. Hoewel de meeste gerechten intensief samenwerkten in het geval van jurisdictie-overschrijdende criminaliteit, voer het eigenzinnige Amsterdam nog wel eens een eigen, soms tegenwerkende, koers. Thuijs laat overtuigend zien dat de rechtspraak in Amsterdam bepaald niet representatief was voor de rest van de Republiek en dat de rechtspraak bovendien kon veranderen in de loop der tijd. Een zekere mate van willekeur werd normaal gevonden en precedentes waren niet altijd maatgevend. Het 'Edictum Jacotianum',